

другого болить. Щаслива в Бога та людина!» [2, 239]) хоч і присутній у контексті Антосевої історії, узагальнює і гіркий досвід його старшої сестри, вказуючи на її нещасливість. Думається, А. Свидницький не дарма позбавляє деформовану душу Масі здатності любити, бо тоді треба було б «розділити долю й недолю», забувши про власне *ego*; він не дарма «оселяє» свою «ляховку» з її недібраним подружжям у лісі, бо така територія закономірно передбачає обмеженість, неповноцінність комунікативної системи; він, схоже, не випадково «усуває» Кулинського «зі сцени», прирікаючи його жону-грішницю на крайню самотність, іще радикальнішу трансформацію поведінки й душевного складу. Мася залишається зі своїм атрофованим материнським інстинктом у товаристві жорстких на вдачу пасинків, для яких вона – лише «хапокнишка», тобто нешляхтянка, і не дивно, що внутрішньо спустошена, із вкрай негативним життєвим балансом, ця жінка так і не змогла прихилитись до цих дітлахів душею, тим самим утративши, може, й останній шанс на свій власний порятунок. Покута є покута. І думка письменника вже не береться «анатомувати» ситуацію, в якій опинилась Мася прикінцевої пори життя: про неї повідомляється скупо, як у протоколі, – з акцентацією на позиченому в якогось солдата ножі, «бо свого ножа не було» (сікач на початку твору і теперішній ніж – подані за принципом кільця, художнього обрамлення промовисті деталі, своєрідні вказівки на гостроту проблематики) та що «в хлівчику зарізалась, в неділю», мабуть, голодна, «жадн й на шматок хліба», «пішла ніби сорочку вбирати» [2, 282]. Натомість читачеві дається простір для уявної реставрації заретушованого. І крізь ретуш проглядає не лише громаддя тяжких негативних переживань, утрата сенсу життя, крайня стривоженість, може, й досі озлобленість, а може, зм'якшувальна душа, котра, перефразовуючи Сенеку, задля того, щоб померти, не мала вже іншого бажання, як бажання померти. Крізь ретуш проглядає осквернена, звиродніла, зрозуміло, що нещаслива, а тому варта співчуття Масина індивідуальність – сумний варіант загального багатолікого образу українки. Безумовно, що це був зовсім інший тип людини, ніж, скажімо, Галя – оте саме велике Антосево кохання, людина цілком іншого темпераменту, також випускниця польського пансіону. Запанівши, пристосувавшись у житті побіч іншого, не такого «філософа», як Люборацький, вона в кінцевий момент свого перебування на сцені сконстатувала свою мізерну правду «А я собі щаслива...» й цим наче протиставила власну історію трагічній історії Масі Люборацької, спростувавши і заодно потвердивши сентенцію «запаніти – все одно що вмерти».

Як бачимо, роман Анатолія Свидницького цілком уписується в жанрово-тематичні рамки складного соціально-психологічного полотна, яке містить іще цілий спектр неактуалізованих і надзвичайно злободенних смислів. Максимально пізнати їх і зінтерпретувати також означало б оборонити цього автора від непам'яті, зрештою, і в літературознавчий спосіб донести до суспільства його важливі моральні уроки.

Список використаних джерел

1. Зеров М. Анатоль Свидницький, його постать і твори / Микола Зеров // Зеров М. Твори: в 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. – С. 323-359.
2. Свидницький А. Люборацькі: сімейна хроніка / Анатолій Свидницький. – К.: Дніпро, 1984. – 297 с.

Summary. An attempt to explore the process of denationalization, demoralization and the shaping of suicidal tendencies in the behavior of Masia from the novel «Liuborats'ki» by Anatol' Svydnyts'kyj is made. The emphasis is put on it's individual and social factor.

Keywords: A. Svydnyts'kyj, «Liuborats'ki», Masia Liuborats'ka, denationalization, the degradation of the soul, mental.

Отримано: 11.09.2012 р.

УДК: 821.161.2 «18»: 340+811

К.О.Козачук

ФОЛЬКЛОРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ В ІСТОРИЧНОМУ ОПОВІДАННІ МАРКА ВОВЧКА «МАРУСЯ»

У статті розглянуто особливості художньої інтерпретації історії української держави епохи Руїни у творі Марка Вовчка. Проаналізовано результати використання елементів фольклорного та літературного стилів оповіді, зроблено висновки про специфіку їх сполучення при контекстуальному оформленні історичних фактів.

Ключові слова: *стиль оповіді, контекст, держава, фольклорний історизм.*

Історичне оповідання Марка Вовчка «Маруся» (за поширеним сучасним визначенням – повість) вважається у Франції класичним твором дитячої літератури. Про подвиг української дівчинки, яка пожертвувала своїм життям у часи Руїни, і досі можна прочитати в будь-якому історичному огляді літературного процесу Франції. Меншої популярності твір зажив на вітчизняних теренах, будучи, втім, яскравим зразком історичної прози середнього обсягу середини ХІХ ст.

Більшість істориків української літератури ХІХ ст. (серед них – Н. Бойко, О. Гончар, М. Грицай, О. Засенко, І. Скрипник) вважає, що письменниця підійшла до історичного минулого українського народу «із романтичних позицій» [2, 581]. Н. Бойко називає історичні твори низки авторів другої половини ХІХ ст. такими, у яких «переважає <...> так званий «фольклорний історизм» [1, 178] – і саме його, на нашу думку, можна простежити у проханні Марка Вовчка до О. Марковича у листі від 27 вересня 1857 р. написати їй «про Дорошенка, Пушкаря і всіх, що я <...> прошу, всі *преданія*, факти, все, що <...> *чув* або читав» (курсив наш – *К. К.*) [3, 110]. В українській історичній прозі про Хмельниччину і Руїну теми державотворення і правового становища особистості є органічною складовою інтерпретації історії України ХVІІ ст. Тож завданням нашої розвідки є аналіз особливостей фольклорної трансформації дискурсу держави і права у творі Марка Вовчка «Маруся».

Оповідач «Марусі» дуже добре обізнаний з тим, про що розповідає. Він «сам дає характеристику персонажів, виявляє знання фактів, дає оцінку подій» [9, 208]. Проте фольклорний характер оповідача модифікується «маскою» посередника: «То, что я расскажу вам, деялось давным давно на Украине <...> и до сих пор по свету еще не разнеслось. Старушка, которая мне рассказывала, уверяла, что будто в глуши есть немало честных великих дел, все равно как пышных цветов» [8, 5]. Так у зачині оповідання встановлюється стабільна для всього твору «авторська нарративна ситуація» [11, 6], яка, втім, ускладнюється посиленням на іншого компетентного оповідача.

На думку О. Засенка, історичне оповідання «Маруся» належить до тих творів Марка Вовчка, які тільки з огляду на їх форму викладу можна віднести до казково-легендарного епосу (згадаймо і підзаголовок П.-Ж. Етцеля до її переробки – «За легендою Марка Вовчка» [5, 15]), «в той час як <...> усім своїм життєвим матеріалом, в тому числі й історичною документальністю <...>, вони є звичайними епічно-оповідними творами» [5, 16-17]. Одним із аргументів «за» те, щоб не вважати форму викладу в «Марусі» чисто фольклорною, може служити вжитий персонажем твору вислів, який після Г.В.Ф. Гегеля став крилатим: «Старцу разбой не страшен» [8, 50].

Інкони одна фольклорна легенда містить у собі кілька типів, за якими здійснюється її жанрова класифікація: «топонімічні легенди та перекази часто є й історично-героїчними» [4, 199-200]. Кінцівка оповіді у «Марусі», повністю симетрична до зачину, якраз і актуалізує таке жанрове визначення «фольклорності» загального наративу твору: «Давным-давно все это случилось, но до сих еще пор небольшая могила, неподалеку от этих мест, называется «Дивоча». Говорят тоже, что могилу эту насыпал сам, своими руками, какой-то запорожец» [8, 96].

Б. Лобач-Жученко відзначає «...трохи умовний історичний колорит» [7, 124-125], який був без змін переданий П.-Ж. Етцелем при переробці «Марусі» для французької дитячої літератури. Озвучення цього колориту досягнуто в тексті оповідання відсутністю прямих вказівок на історичні події, переведенням їх опису в оцінну площину; замість дат та імен переважно використані назви місць і слова-замінники: «...один поладил было с Москвою, а *другой* с Польшею переговаривается, турков на помощь призвал. Тяжкие времена!» [8, 12]; «...ропщет народ... *Тогобочному* давно не верит и *сегобочному* верить перестает... <...> С одного боку москали, с другого – ляхи, с третьего – татары, а дома два гетмана друг на друга чеснок товчуть...» [8, 46] (курсив наш – *К. К.*).

Система паролів та умовних знаків, використана у творі, чітко оформлює його пригосницький сюжетний первень. Майстерність використання народної пареміології у репліках персонажів зайвий раз підтверджує слова М. Костомарова, сказані раніше про текст «Народних оповідань» Марка Вовчка: «...это речь народа, <...> подмеченная и подслушанная в то время, когда она выражалась невольно, не напоказ» [6, 231]: « – А далеко до Чигирина? <...> – *Лучше б далеко – да легко, а то близко, да склизко!* – <...> *Отрада, если добрый товариш встретится, панове! Я скажу вам, был у меня добрый товариш – была у меня с ним и добрая рада, и щирая правда!* – <...> *Конечно, <...> доброе братство лучше великого богатства!* – *Хороши у поляков паны, у турок султаны, у москалей ребята, а у нас братья!* – <...> *Да не всякого пана познать по жупану!* – *Плохой тот поп, что угадывает праздники тогда, когда минули!*» [8, 12]; «*Чудесные зелены у вас, хоть и неспельми жать – так хорошо!*» [8, с. 26]; «*Криво запрягли, да прямо поехали!*» [8, 75] та ін. (курсив наш – *К. К.*).

Незважаючи на значний фольклорний елемент у мовленні оповідання, його історичну основу розраховано на обізнаного читача. Марко Вовчок обрала для художнього висвітлення досить складний момент в історії української Руїни – таємні переговори між Петром Дорошенком та Іваном Брюховецьким навесні 1668 р. про синхронізацію дій і орієнтацію на «турецький фактор» в умовах активної експансії двох іноземних політичних сил – поляків і росіян.

Контекстуальний опис двох народів-агресорів помітно відрізняється ступенем конкретності. Поляків згадано безпосередньо (« – А каково тепер пробираться к Чигирину? – <...> Да трудненько... <...> Повсюду польские отряды...» [8, 11]), тим часом як російських вояків описано негативними антропологічними алюзіями: «Жесткоусая, широкоскулая образина заглянула в окно, быстро, недоверчиво и подозрительно все обозрела и крикнула: – Чего не открываешь? Чего не открываешь?» [8, 15].

По волі авторки оповідання дівчинка Маруся, цілком вигаданий, – сказати б, чисто вальтер-скоттівський, – персонаж, допомагає харизматичному гостеві з Січі у його посередництві в переговорах між двома частинами України.

Історія політики гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка в описаний Марком Вовчком період складна і напружена.

У жовтні 1667 р. армія Дорошенка, підсилена 20-тисячною ординською кіннотою і 3-тисячним загоном яничарів, взяла в облогу під містечком Підгайцями на Галичині коронне військо, очолене тодішнім польним гетьманом Яном Собеським. Однак у момент, коли військо щастя, здавалося, обіцяло повну перемогу, кошовий Запорозької Січі Іван Сірко, діючи в погодженні із Собеським, вчинив нищівну вилазку на Перекоп та Північний Крим. «Цей похід <...> коштував Дорошенкові союзника. <...> Петрові Дорошенку, замість очікуваного виходу України з-під влади короля, довелося присягнути на вірність Речі Посполитій і повернутися до Чигирини ні з чим» [13, 386-387].

На початку свого гетьманування, тобто в період з листопада 1667 р. до зими 1667-1668 р., Дорошенко, як і традиційно всі гетьмани Правобережної України, дотримувався пропольського курсу. Але його політика докорінно змінилася, коли в січні 1667 р. поляки та росіяни підписали Андрусівський мир, за яким, по суті, Україна ділилася навпіл: поляки визнавали суверенітет царя над Лівобережжям, а московити давали згоду на повернення поляків у Правобережжя. За переказами, Дорошенко пережив серцевий напад, дізнавшись про Андрусівський договір [10, 188]. Відповідна фольклорна інформація передана в репліках персонажів оповідання: « – Сказывали, что наш подался здоровьем; правда? – Болен он не был, а с лица спал; да и не диво: горе только одного рака красит!» [8, 46-47]. Відтак уже в січні 1668 р., через три місяці після того як він присягнув королеві у Підгайцях, П. Дорошенко «заявив про свою вірність султану Османської імперії Мегмеду IV» [12, 69]. Після цього наступили тижні перебування гетьмана в Чигирині у тяжких роздумах про подальший політичний курс, співчутливо описаних словами січовика-посередника: «Сидит один, как подстреленный орел» [8, с. 46-47].

У розмові Петра Дорошенка з січовиком під час візиту того до Чигирини озвучено натяк на колаборацію гетьмана з турецьким султаном: « – А какую песню пропоешь нам, ласковый бандурист? <...> – Разве свою, пане гетмане, потому что не сижу на чужом возу и не подтягиваю за хозяйскую ласку» [8, 52]; думку Дорошенка про стосунки Івана Брюховецького, на той час гетьмана Лівобережної України, з росіянами: «Я знаю, я сунулся в воду, не спросившись броду, знаю! Да и вы к доброму берегу не приплывете!» [8, 55]; його згоду на переговори з Брюховецьким: « – Я ему напишу все, что требуется» [8, 56].

Гетьмана Лівобережної України Івана Брюховецького цілком влучно описано словами Дорошенка: « – С ним нельзя правдою! <...> нельзя...» [8, 56]. За хронологією подій, в оповіданні «Маруся» розповідається про його останню весну, а точніше – квітень 1668 р., коли він, дедалі втрачаючи популярність серед прозрілого народу, щедро приймав московських бояр у своїй резиденції в Гадячі й марно сподівався на те, що підтримка Москви його врятує: « – А какие это у вас около Гадяча бородатые паны разгуливают? <...> этакие вельможные да гордые, одна пыха! <...> – Это московские паны, гости пана гетмана... <...> Пан гетман и потчует их, и ласковые речи говорит им, а все не то. Слышно, и последние скоро уедут» [8, 72]. Раніше у Москві Брюховецького «зустріли ласкаво й обдарували щедро, ба, навіть оженили (на його ж клопотання) на «московській дівці» – княжні Дарії Ісканській з роду Долгоруких. Тоді ж Брюховецькому був пожалуваний титул боярина, а старшині з його супроводу – звання дворян» [13, 384]. Марко Вовчок приділила увагу образу дружини скандального гетьмана: «Красивое барское лицо вельможной пани гетманши носило на себе яркую печать долгой скуки и тоски, <...> и <...> беспокойство мирной домоседки, нечаянно пустившейся в неизвестный, преисполненный опасностями, путь» [8, 80].

Коли після визнання Брюховецького гетьманом Лівобережжя в українських містах почали розташовуватися московські залоги, царські переписувачі стали втручатися у приватне життя людей (це почалося навесні 1666 р. – уточнює Н. Яковенко [13, 385]), а пихаті збирачі податків впроваджували обтяжливі повинності, зростало незадоволення московитами й особливо гетьманом, який їх запросив. Явище відвертого рекету щодо місцевого населення також знайшло відображення в тексті «Марусі», хоч і в епізодичному масштабі. Московський солдат Іван, кваплячись із двору селянина Книша, звично каже: «Да деньги у тебя готовы? Мне мешкать не приходится... – <...> Готовы, пане Иване, хоть и тяжеленько нашему брату. – <...> Толковать об этом нечего» [8, 40].

У 1667-1668 рр. по Лівобережжю прокотилася хвиля повстань проти царських залог та їхніх українських прибічників. Зрозумівши, що надто далеко зайшов у своїй промосковській політиці, Брюховецький видає ряд універсалів, у яких уболіває за «спустошення коханої неньки-України», і вступає в таємні зносини з Дорошенком з метою утворення союзу проти росіян. Н. Яковенко вважає «симптоматичною (а, можливо, й підозрілою)» [13, 387] синхронність двох старшинських рад, що відбулися в січні 1668 р.: лівобережних полків у Гадячі (її скликав Брюховецький) і правобережних – у Дорошенковому Чигирині. Обидві ухвалили не визнавати зверхности ні царя, ні короля, віддавшись під протекцію султана й живучи «з обох сторін Дніпра жителями в з'єднанні». Та було вже пізно. «У травні 1668 р., коли полки Дорошенка перейшли на Лівий берег, розгніваний натовп колишніх прихильників спіймав Брюховецького й забив до смерті» [10, 191]. Марко Вовчок влучно означила описаний нею тривожний період життя держави, так сказавши про свою головну героїню: «Она все время точно ходила по краям каких-то невидимых, но живо чувствуемых пропастей» [8, 92].

Фольклорна мовленнєва стихія виступила формою, в яку поряд з елементами літературної легенди Марко Вовчок втілила своє трактування історії української Руїни. Використання елементів фольклорного стилю оповіді, традиційного зачину і кінцівки, здобутків народної пареміології у поєднанні з пригодницькою фабулою й контекстуальною інтерпретацією історичних фактів дозволило письменниці створити детальний, художньо переконливий портрет української держави зразку квітня 1668 р., який заслуговує на подальшу дослідницьку увагу.

Список використаних джерел

1. Бойко Н. Історична проза І. Нечуя-Левицького у контексті літератури другої половини ХІХ ст.: проблемно-тематичні та жанрові пошуки // Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість: Зб. пр. Всеукр. наук. конф., 25-27 верес. 2008 р. / Редкол.: В. Поліщук (відп. ред.) та ін. – Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2008. – С. 176-183.
2. Гончар О. Марко Вовчок // Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 1: Підручник / За ред. акад. М. Жулинського. – К.: Либідь, 2005. – С. 569-595.
3. Грицай М. Марко Вовчок. Творчий шлях. – К.: Вища школа, 1983. – 198 с.
4. Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Ред. часопису «Народознавство», 2001. – 576 с.
5. Засенко О. На благо братніх літератур // Вовчок Марко. Твори: В 2-х т. Т. 1: Оповідання; Повісті / Упоряд. і приміт. О. Білявської, передм. О. Засенка. – К.: Дніпро, 1983. – С. 5-24.
6. Костомаров М. «Народні оповідання» Марка Вовчка // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша: Навч. посібник / Упоряд. П. Федченко, М. Павлюк, Т. Бовсунівська; за ред. П. Федченка. – К.: Либідь, 1996. – С. 231-234.
7. Лобач-Жученко Б. Про Марка Вовчка. Сторінки до біографії письменниці. – К.: Дніпро, 1979. – 310 с.
8. Марко Вовчок. Маруся: Оповідання // Марко Вовчок. Маруся: Оповідання, повісті та казки. – Харків: Фолю, 2007. – С. 5-96.
9. Скрипник І. Проза // Дігтяр С., Сидоренко Г., Скрипник І., Халимончук А. Історія української літератури (перша половина ХІХ століття) / За ред. І. Скрипника. – К.: Вища школа, 1980. – С. 167-227.
10. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. Шевчука; Вст. ст. С. Кульчицького. – 3-те вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
11. Ткачук О. Наратологічний словник. – Тернопіль: Астон, 2002. – 173 с.
12. Чухліб Т. Спроба відновлення положень Гадяцької угоди 1658 року за гетьманування Петра Дорошенка // Іван Виговський: Зб. ст. наук. конф., присвяч. 350-літтю Гадяцької угоди / С. Ревуцький (упоряд.). – Л.: Видавництво Національного ун-ту, 2009. – С. 67-78.
13. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Четверте видання. – К.: Критика, 2009. – 584 с.

Summary. The article deals with the peculiarities of the Ukrainian state history in the Ruin epoqe artistic interpretation in the work by Marko Vovchok. The results of using folkloric and literary narrative styles elements have been analysed here and conclusions have been made about their combination specificity in historical events contextual presenting.

Key words: narrative style, context, state, folkloric historism.

Отримано: 14.09.2012 р.